

Anton Ocvirk in besedna umetnost

Ob sedemdesetletnici

Anton Ocvirk

Anton Ocvirk sodi med tiste ne ravno pogostne literarne znanstvenike, katerih dela ni mogoče doumeti že kar s tem, da na zunaj opišemo njihove objave, nato pa še predavateljsko in vsakršno drugo znanstveno dejavnost. V Ocvirkovem primeru je takšno delo resda že samo na sebi obsežno, mnogostrano in razčlenjeno, saj zajema troje velikih literarnoznanstvenih disciplin — primerjalno književnost, slovensko literarno zgodovino in literarno teorijo. Ko bi ga hoteli popisati, bi morali v natančnem zaporedju slediti knjigam, razpravam, predavanjem in ne nazadnje uredniškimi konceptom, s katerimi je zajel precejšen del slovenske in evropske literature — teorijo primerjalne literarne zgodovine, probleme stila in verza, psi-

hologijo literarnega ustvarjanja, duhovno in literarno-estetsko podobo Prešerna, Levstika, Kersnika, Cankarja in zlasti Kosovela, obdobja kadence in simbolizma, moderne literarne smeri, probleme modernega romana, načelna vprašanja vrednotenja in literarne kritike, posamezne podobe sveta v evropskih romanih od Goetheja prek Flauberta, Dostojevskega do Gida in Prousta. Vendar bi s tem še zmeraj ne bilo o tem delu vse povedano, kajti tak opis bi sam na sebi vendarle še ne zmožel res do kraja poseči v njegove globlje, morda celo bistvene poteze, iz katerih mu prihaja širša vrednost.

To bistvo se utegne razkriti šele tedaj, ko postane jasno, kakšno je bilo Ocvirkovo literarnoznanstveno pa tudi čisto intimno razmerje do besedne umetnosti, se pravi do predmeta, ki se mu je posvečal vse življenje. Tega razmerja ni sam — v nasprotju na primer z Josipom Vidmarjem — nikoli opisal do kraja izrečno, v obliki zaokroženega programa ali izrazito deklarativno. Potrebno ga je šele izluščiti iz posameznih Ocvirkovih študij o domačih ali evropskih piscih, literarnozgodovinskih razprav in opomb, literarnoteoretičnih spisov ali celo iz nekaterih, čeprav redkih literarnih kritik. Seveda se v tej smeri skriva nevarnost, da bi to ali ono stran poenostavili ali razlagali po svoje. Kljub temu se iz navedenega gradiva že na prvi pogled

dovolj zanesljivo pokaže vrsta značilnosti, ki so izjemno pomembne, tako da si šele z njimi zares do kraja pojasnimo mesto, ki gre Ocvirku v razvoju novejšega slovenskega razpravljanja o literaturi.

Na prvo mesto je potrebno postaviti Ocvirkovo literarno-vrednostno stališče, kot si ga je dogradil že pred vojno in se ga dosledno oklepал v povojnih letih. Osnova zanj mu je od nekdaj prepričanje, da je — povedano s preprostimi besedami — vrednost literature zmeraj hkrati v njeni »vsebini« in »obliki«, nikoli pa ne samo v enem od obojega. Ocvirk nikoli ni pristajal niti na zgolj »vsebinsko« niti na izključno »formalno« estetiko. Prave literarne vrednosti ni mogel videti niti zgolj v določenem etosu, ideologiji ali na splošno človečanski vsebini, ki jo kako literarno delo predaja bralcu; prav tako pa tudi ne zgolj v novosti njegove forme, tehnike ali jezika. Vrednost literature mu je bila zmeraj utemeljena resda tudi v vznemirljivosti, živosti, pomembnosti, človeški in tudi časovni aktualnosti njenih idej, problemov, življenjskih podob, toda samo s pogojem, da se v literarnem delu vse to spremeni v formalno-estetsko iznajdbo, novost, odkritje in učinek. Oboje je med sabo na prav poseben način povezano, kot da je drugo od drugega odvisno. Od nevznemirljivega, življenjsko in idejno konvencionalnega ali že kar »spranega« duha najbrž ni mogoče pričakovati estetskih ali formalnih učinkov, ki bi zares pritegnili kolikor toliko zahtevnega bralca. Narobe se pa zastaranost pisateljevega duha kaže že v tem, da tudi v formalnih plasteh njegovega dela, v stilu, jeziku, verzju ali pripovedni tehniki, ni opaziti novih, za literarni razvoj plodnih sestavin.

Ob tem je seveda potrebno pripomniti, da vsebinske plati literarnih del — kolikor se dá o nji govoriti kot o nečem samostojnem — Ocvirk nikoli ni cenil po pravih racionalnega presojanja, ki mu je v literaturi ljubše preprosto, logično razvidno in moralno enosmerno predstavljanje, pona-zarjanje ali izmišljanje življenja. Bolj pri srcu, resničnejša in tudi literarno vrednejša mu je bila vsebina, zasidrana v protislovnosti, skrivni ambivalentnosti, celo iracionalnosti človeškega sveta, njegove naravne in moralne logike, psihe, zavesti in zlasti podzavesti. Takšna se mu je zdela pač na skrivnem povezana tudi z literarno-estetsko inventivnostjo, pravzaprav najboljše zagotovilo zanj.

Toda v tej vsebinski smeri ni šel nikoli tako daleč, da bi cenil iracionalno zaradi same iracionalnosti, kot tudi ni s poslušom za formalne novosti nikoli segel do dogme o večvrednosti zgolj formalno novotarskih del, v smislu sodobne teorije o inovaciji kot edini pravi estetski vrednoti. Pred obojim ga je varovalo bolj ali manj instinktivno prepričanje o tem, da vsebinske prodornosti literarnih del ni mogoče ločiti od formalne in da mora literarno-estetska vrednost temeljiti v obojem.

Vštric s takšnim pojmovanjem se v Ocvirkovem delu uveljavlja poseben pogled na literarno vrednotenje, kot ga je nekajkrat — zlasti v obeh razpravah o Vidmarjevi estetiki in kritiki — izpovedal zelo določno. Literarnih del ni mogoče vrednotiti po trajnih, racionalno izdelanih, zmeraj enakih, absolutnih in v tem smislu tudi objektivnih merilih. Vrednotenje je zmeraj bolj ali manj relativno, v običajnem branju in literarni kritiki najbrž tudi subjektivno, v znanosti pa objektivno samo tako, da se ozira na historični razvoj, nastanek, pomen in učinek literarnih umetnin. Na splošno je o Ocvirku mogoče reči, da v presoji, oceni in razlagi besedne umetnosti ni nikoli pristal na katerokoli zaprto, enosmerno, dogmatično razumevanje tega, kaj bi

utegnilo biti v literaturi za vse čase in okoliščine najpopolnejše, absolutna vrednota, pa naj bo to lepota posameznih motivov, izrazitost etičnih idej ali pa estetska dovršenost forme. Pač pa je zmeraj izhajal iz predpostavke, da se v historičnem razvoju literature zmeraj znova izkaže za mogoče, naravno, nujno in vredno marsikaj, česar tradicija ni dopuščala ali pa sploh ne poznala. Toda prvi pogoj za takšno stališče je seveda tudi to, da nas v sprejemanju pravih, zmeraj novih in pogosto še nepriznanih literarno-estetskih vrednot ne smejo ovirati nikakršni, na videz še tako veljavni predsodki, ki izvirajo iz neke literarne, nacionalne, moralne tradicije ali pa so sploh zgolj trenutni, dnevnega ali modnega izvora.

Sele iz takšnega razmerja do besedne umetnosti je mogoče razumeti, pa tudi sprejeti dognanja, do katerih je prišel Ocvirk ne samo v svojih zadnja desetletja zmeraj bolj redkih literarnih kritikah, ampak predvsem v strogo znanstvenem okviru literarne vede, bodisi v njeni primerjalni veji, ki mu je bila ves čas najbolj pri srcu, v literarnoteoretičnih ekskurzih ali pa v literarnozgodovinskih razpravah o slovenskem literarnem razvoju. Prav tu, kjer se je gibal na pretežno domačem področju, je najbolj vidno, kako je stal od nekdanj na literarno-estetskem stališču, ki je bilo v svojem času razmeroma osamljeno, zato pa izrazit zametek in priprava modernejšega razumevanja, pa tudi vrednotenja. Iz Ocvirkovih spisov o slovenskih pesnikih in pisateljih je očitno, da je znotraj domače literarne tradicije uveljavljal selekcijo, ki je bila v vsebinskem in formalnem pogledu stroga in zahtevna, prav nič provincialna, ampak vseskozi evropska. Iz njegovih posameznih analiz je mogoče med drugim povzeti, kako mu je postal Prešeren v marsikaterem pogledu model vsebinsko in formalno enako vrhunskega pesništva; kako je nad sodobnike-mladoslovence povzdignil Jenka, hkrati pa v spisu *Levstikov duševni obraz* sodil kritično o Levstikovi poeziji; kako mu je bil med slovenskimi avtorji edino Cankar po živosti, učinkovitosti in zamahu svojih vsebinsko-formalnih inovacij blizu Prešernu; in kako je ob Kosovelu skoz več kot štirideset let svojega uredniškega dela zanj polagoma prodiral do spoznanja, da se ne samo v Kosovelovi impresionistični in ekspresionistični liriki, ampak prav toliko v njegovih konstruktivističnih pesmih skriva zametek moderne slovenske poezije. Zanimivo protivesje takšnemu prizadevanju za pravo osvetlitev literarne tradicije je bilo njegovo zadržano, po tej vojni pa tudi izrazito kritično stališče do socialnega realizma, ki se mu pač po motiviki, idejah ali formah ni zdel zmeraj enako pomemben; toda podobno ali še bolj kritično je pisal leta 1955 o začetnih tekstih mlajše, napol eksistencialistične generacije, tako da je njegova kritika zbudila v tem rodu odpor ali vsaj neugodje. Ne eno ne drugo se dandanes ne zdi preveč tragično, kot se je moralo zdeti svoj čas, ampak kvečjemu razumljivo in nujno iz Ocvirkovih temeljnih literarno-estetskih izhodišč.

Končno bi enako dojemanje in vrednotenje literature našli v spisih, ki jih je Ocvirk posvetil evropskim avtorjem. Sem spada že njegovo predvojno razpravljanje o Gidu in drugih piscih v knjigi *Razgovori*; še bolj velja to za njegove velike povojne študije o osrednjih tekstih novejšega evropskega romanopisja, kot so Goethejevo *Trpljenje mladega Wertherja*, Flaubertova *Gospa Bovaryjeva* in *Vzgoja srca*, Mladenič Dostojevskega, Proustov *V Swannovem svetu* in Gidove *Vatikanske ječe*. Že izbor teh tekstov, ki ne more biti zgolj naključen, opozarja na prav nič dogmatično ali enosmerno širino Ocvirkovega pristopa k literaturi. V izbiri, še bolj pa v obravnavi

teh avtorjev prihaja do veljave izrazita volja dojeti predvsem bistvo tistih piscev, ki so ob svojem času duhovno in estetsko presegli duha, konvencije in okus dobe, nato pa z drzno iznajdljivostjo segli naprej; to pa tako, da so se predvsem z vso ustvarjalno strastjo zagrizli v odkrivanje še neznanih plasti človeškega sveta in hkrati izumili zanje nove formalno-estetske postopke. V tem smislu značilen je zlasti Ocvirkov pogled na Flauberta in Dostojevskega, ob tem pa seveda njegovo celotno razmerje do problematike modernega romana. Da mu je bil Gide v marsikaterem pogledu že od nekdanj vzor modernega pisatelja v pravem pomenu besede, ki zna združevati sodobno duhovno-etično prodornost z novo estetsko občutljivostjo in oblikovalno zmožnostjo, se razume samo na sebi. Vse to pa seveda ne bi bilo mogoče brez tiste predpostavke, ki jo je med prvimi uvedel v slovensko literarno vedo prav Ocvirk in jo neprestano poudarjal — da mora biti njen glavni predmet besedna umetnina, spoznavanje pisateljeve osebnosti, okolja in časa pa samo sredstvo za raziskovanje njenih literarno-estetskih potez in vrednot.

Šele ko imamo pred očmi takšno bistvo Ocvirkovega razmerja do literature, lahko upravičeno izrečemo tisto, kar je ob sedemdesetletnici najbrž najtehtnejše priznanje — da ni samo utemeljil primerjalno književnost in literarno teorijo na Slovenskem, ju usmeril v sistematično historičnost in eksaktno znanstvenost, obenem pa s svojimi študijami in uredniškim delom opravil veliko delo tudi za slovensko literarno zgodovino, ampak da je bil ravno zaradi svojega posebnega razmerja do besedne umetnosti morda v slovenski literarni vedi prvi, ki je z vso odločnostjo postavil v njeno središče samo literarno delo, na tej podlagi pa zajel ne le klasično literaturo, ampak že tudi sodobno in celo moderno v današnjem pomenu besede. Prav v tej smeri se je Ocvirkovo prizadevanje izkazalo kot prvi ploden stik z razvojem moderne literature. Njegovo delo se iz te perspektive kaže predvsem kot prvo resnično srečanje slovenske literarne vede kot moderne znanstvene discipline in pa moderne besedne umetnosti v tistem smislu, ki ga temu pojmu daje dvajseto stoletje.

Janko Kos